

**A REFORMÁTUS NŐ A 19. SZÁZAD VÉGÉTŐL
AZ 1930-AS ÉVEKIG – A BELMISSZIÓI
MOZGALOM HATÁSA A NŐK
EGYHÁZI MŰKÖDÉSÉRE**

doktori értekezés tézisei

Sárai Szabó Katalin

Budapest
2010

I. Témaválasztás, a kutatás előzményei forrásai

Magyarországon a nők egyházi szerepének elemzésével, értelmezésével – különösen úgy, hogy ezt egy felekezeti esetben vizsgálja –, nemigen foglalkozott eddig a nőtörténetírás. Disszertációmban megkíséreltem többféle szempontból megvizsgálni a kérdést, hogy vajon a nőemancipáció, amely a 19–20. század egyik alapvető társadalmi programja és folyamata volt, miként ment végbe egy olyan speciális közegben, mint amilyen a református egyház? Másképp fogalmazva: miként alakult a nőemancipáció ügye egy olyan nagy múltú intézményben és közösségben, amelyet miközben szilárd és elrendezett ideológia (hit és meggyőződés) tart fenn, ezer szállal kötődik a társadalmi élet minden területéhez és változásaihoz? S amely mint sok más a társadalmat foglalkoztató kérdésben, a két nem rendeltetésével kapcsolatosan is megingathatatlan álláspontot mondhat magáénak. Igyekeztem feltárni, hogyan közelítették meg az egyházi közvéleményben azokat a nőket érintő kérdéseket, amelyek a társadalomban már nemcsak széleskörű vitákhoz, hanem törvényekben és jogszabályokban is rögzített változásokhoz vezettek. Hogy az egyházon belül – mindezeket hol bizonyos késéssel követve, hol pedig eléjük lépve – hogyan zajlott le az a sajátos emancipációs folyamat, amelynek belső mozgatórugóját a vallási megújulási mozgalmak, mindenekelőtt a belmisszió jelentették. S hogy melyek voltak azok a nők számára megnyíló lehetőségek, amelyek csak és kizárólag egyházi keretek között jelentkeztek. S végül: hogy ezen belül milyen motivációit fedezhetjük föl a nők választásainak, nevezetesen annak, hogy nem a világi életben, hanem az egyházi élet keretein belül próbáltak érvényesülni. Magától értetődik, hogy mindezeknek a kérdéseknek a megválaszolása az általános nő- (illetve gender) történeti háttér és szempontrendszer ismerete és alkalmazása mellett az egyháztörténeti háttér bizonyos aspektusainak feltárását és bemutatását is igényelte.

A nőekkel és a protestáns egyházak kapcsolatával foglalkozó külföldi szakirodalom rendkívül széleskörű. Az 1980-es évektől kezdve elsősorban a gender-kutatás és a feminista teológia volt hatással ezekre a kutatásokra. A hagyományos megközelítésű életrajzok mellett, amelyek elsősorban az érdekes nőkről születtek, egyre nagyobb számban születtek olyan művek, amelyek – különféle megközelítésben – azzal a kérdéssel foglalkoztak, hogy milyen hatással voltak a protestantizmus, az új vallási törekvések a nők helyzetére, a nő és férfi viszonyára, a nőkről vallott nézetekre, valamint a nők egyházi munkájára. Azok a kutatások, amelyek a reformáció, a protestáns egyházak megújító szerepére irányulnak, a modernizmussal, a női emancipációval és a feminizmussal való kapcsolatát is elemzik.

A magyar nőtörténetírásban elvétve találkozunk egy-egy felekezethez tartozó női csoport vizsgálatával. A református egyháztörténetírásban elsősorban női életrajzok, intézmény- és egyesülettörténetek jelentek, jelennek meg. A 19. század utolsó harmadában Szilágyi Sándor Lorántffy Zsuzsannáról, Bodrogi János Károlyi Zsuzsannáról szóló életrajzai meghatározták azt a módot, ahogyan a későbbi hasonló művek íródtak. A 20. század elején megjelenő biográfiák elsődleges célja a nők láthatóvá tétele és a példaképállítás volt. Kenessey Béla erdélyi püspök először a *Biblia női alakjairól*, majd a *Női jellemképekről* adott ki köteteket, amelyek német munkák nyomán születtek. Mindkét mű eszményeket kívánt a nők elé állítani, a *Jellemképek*-ben a külföldi protestáns egyháztörténetben szereplő nőalakokat kívánta olvasói elé vinni.

Az egyházban tevékenykedő nőkről, női csoportokról is kevés munka született. A két világháború közötti időszakban: Bodoky Richárd az anyaházi diakóniáról írott összefoglaló munkája foglalkozik egy női csoporttal, illetve Forgács Gyula *A belmisszió és cura pastoralis* c. kézikönyvében, Sebestyén Jenő pedig *A református nő lelkivilága* című művében szentel egyes részeket a nők egyházi szerepvállalásának. Az utóbbi időben is csak néhány női életrajz, és női egyesülettörténet látott napvilágot, így például Géra Eleonóra Erzsébet a

Lorántffy Zsuzsanna Egyesületről és a Filadelfia Diakonisszaegyesületről írt összefoglaló munkát.

A disszertáció időhatárait az egyházban végbemenő női emancipációs folyamat lényeges korszakaihoz kötöttem. Kezdetét az 1890-es években jelöltem ki: ekkor lépett fel az első női generáció, amely tekintélyes részt vállalt a belmisszió munkájában és egyre nagyobb szerepet játszott az egyházi nyilvánosságban. A két világháború közötti időszakot, pedig két okból tekintem végpontnak. Egyrészt, mert ezekben az években felerősödött az egyház azon törekvése, hogy integrálja és irányítsa az egyház női munkáját, másrészt mert már egyértelműen kialakultak azok a határok, amelyek kijelölték a nők lehetőségeit az egyházi társadalom tereiben. A hivatalos egyház központosítási folyamata valójában ezeket a kereteket erősítette meg.

Értekezésemet három részre tagoltam. Az elsőben az egyházi sajtóban megjelenő diskurzust elemeztem, amely a nőiségről, a nemi szerepekről, a nők hivatásáról folyt. Kutatásom elsődlegesen a nőkérdéssel kapcsolatban az egyházi közvéleményben megnyilvánuló sajátos érvek, illetve a kizárólag csak ebben a körben felvetett nőket érintő témák feltárására irányult. Mindezek rendszerezése és elemzése pedig lehetővé tette, hogy az egyházi véleményformálók körében, illetve a szélesebb közvéleményben végigkövessem a női szerepről alkotott elképzelések megváltozásának folyamatát. A társadalomban zajló emancipációs törekvések hatásának bemutatásához néhány ponton összevettem az egyházi diskurzust a világi sajtóban folyó eszmecserekről, vitákkal.

A magyarországi belmissziói irodalom elemző vizsgálatából azt a következtetést szűrtem le, hogy a társadalmi hatások mellett a vallásos megújító törekvéseknek, elsősorban magának a belmisszióknak volt döntő szerepe. A kutatást tehát ebben az irányban folytattam tovább, azt a kérdést állítva középpontba, hogy a belmisszió indítékai miként hatottak az új női szerepértelmezésekre, maga a mozgalom milyen érvekkel, milyen cselekedetekkel vált mozgatórugójává a nők egyházi életben való térnyerésének, és milyen hatása volt a nők egyházban végzett munkájára. Ebben a részben olyan általános kép megrajzolására törekedtem, amely értelmezési keretét adott a további részletesebb elemzéseknek.

A disszertáció második részének középpontjába három női csoportot állítottam: a lelkésznék, a diakonisszák és a teológusnők csoportját. Különböző források alapján, különböző módon elemeztem ezeket, azonban mindhárom esetben az volt a célom, hogy feltárjam: milyen női szerepértelmezéseket, szereplehetőségeket nyújtott a kisebb, sajátos belső dinamikával rendelkező körökhöz való tartozás. Ebben is hangsúlyos volt az egyházi sajtó és egyházi irodalom elemzése, amely elsősorban természetesen a közvélemény különböző köreinek véleményét közvetítette, de olykor – legalábbis a sajtó – felvállalta az egyéni szempontok megjelenítését is, s teret adott a nők oldaláról, a megélés nehézségeiről, konfliktusairól tudósító személyes hang(ok)nak is. Az egyes fejezetekben felhasznált levéltári források és személyes dokumentumok (a Református Lelkésznék Országos Szövetsége történetének megírása és a női teológiai képzés kezdetének feltárása során) pedig több esetben is lehetővé tették, hogy az egyéni problémákról, a személyes motivációkról is némi képet kaphassak.

Az értekezés harmadik részében – amely négy esettanulmányt, négy női életút elemzését foglalja magában – az új női szerepválasztások személyes oldalát vizsgáltam, és teljes egészében az egyént állítottam középpontba. Nem életrajzokat írtam, sőt néhány általánosan érvényesített szemponttal határozottan szűkítettem az életutak re/konstruálásának lehetőségeit. Mindenekelőtt azt kívántam bemutatni, hogy miként élték meg a nők a számukra a társadalmi- és az egyházi életben egyaránt változást hozó folyamatokat, s hogy ezek hogyan alakították (át) életüket, kapcsolataikat, életmódjukat, vallásos- illetve női identitásukat.

Az esettanulmányokon dolgozva szembesültem leginkább a források esetlegességének problémájával, minthogy egyházi levéltárakban igen ritka a női magánirat-anyag, főként az

olyan típusú, amely nagyszámú levelezést, naplót, visszaemlékezést tartalmaz, s így lehetővé tenné az életút kronologikus sorának rekonstruálását túl az illető személyiségének, identitásának, értékrendjének elemzését is. A Ráday Levéltár őrzi Novák Olga töredékes iratanyagát és Szász Póla iratainak egy részét. A továbbiakban magángyűjteményekben kellett (nagy időráfordítással) felkutatnom az ilyen típusú irategyütteseket. Dessewffy Emma, Vargha Tamásné Magay Mária teljes anyagára és Szász Póla iratainak többi részére így bukkantam. Az alkalmas források megtalálása pedig végső soron megerősítette vagy módosította az esettanulmányok „hőseinek” kiválasztását.

II. Az értekezés eredményei

A nőkérdésről a református sajtó egészében és a belmissziói irodalomban folytatott diskurzus feltárásával és elemzésével átfogó képet lehetett alkotni arról, miként is vélekedtek az egyházban a női szerepről, a nők egyházi munkájáról. Látható lett, hogy az egyházi közvéleményt saját körén belül, saját nyilvánosságában, egyedi nézőpontjait is szem előtt tartva, a nőkérdés kapcsán sokáig többé-kevésbé ugyanazok a problémák foglalkoztatták, amelyek a széles társadalmi nyilvánosságot: a nőiség mibenlétének, a férfi-nő viszonyának, a nők művelődéshez való jogának, a nőnevelésnek, a nők hivatalviselésének kérdései. A két világháború között itt is főként a társadalmi problémák kerültek előtérbe, s ezek egyik következményeként tárgyalták azoknak a női típusoknak a megjelenését is, amelyek a modernséget, a hagyományos női szerepek tagadását testesítették meg. Az „új” református nőideál – ezzel szemben – olyan nők reprezentálták, akik megerősödtek vallásosságukban, reformátusságukban és bármilyen helyzetben éltek (családban, dolgozónőként, egyedül, diakonisszaként, lelkésznőként stb.), a hagyományos női értékeket képviselték.

Az egyházi diskurzusban a nemi szerepek kapcsán természetesen elsősorban teológiai érveket használtak, férfi és nő alárendelt, illetve mellérendelt viszonyát ebben a kontextusban értelmezték. S ugyanez jellemezte a nők egyházi szerepvállalásáról, -munkájának lehetőségéről folytatott eszmecsereket is. E kérdésben a hivatkozási alapot sokáig – és hagyományosan – Pál apostol korinthusbeliekhez írt levele jelentette, amelyben kijelentette, hogy a nőknek nincs joguk szólni a gyülekezetben, vagyis: nincs helyük az egyházi nyilvánosságban. Már a források első áttekintése során is kitetszett, milyen lényeges hatása volt a belmissziói mozgalomnak. Nyugat-Európa protestáns egyházai – főként német és angolszász területeken – már a 19. század elején felismerték, hogy nemcsak a *nem* keresztény népek térítése, a külmiszió fontos, hanem belmisszióra is szükség van. Ezt alkalmas eszköznek találták a saját társadalomban terjedő laicizálódási folyamat megállítására és a kapitalizmus következményeként fellépő súlyos szociális problémák megoldására egyaránt. A belmisszió azonban nemcsak különféle, társadalmi, szociális problémák megoldásában volt kezdeményező, hanem a nők rendeltetésének is új értelmezést adott. A reformáció örökségét felelevenítve erőteljesen hangsúlyozta, hogy Jézus fellépésével a nők egyenjogúvá váltak a férfiakkal, kiemelte, hogy a két nem csak egymást kiegészítve képes betölteni hivatását az élet minden területén, így az egyházi életben is. Mintegy „negyedik” szerepkörként értelmezték a nők „Jézus szolgálóleányaként” való működését, s ezzel Jézus tanításainak közvetítése a női kötelességek részévé vált. A nők nemi szerepeiből, mindenekelőtt az anyaságból, adódó sajátos és pozitív tulajdonságait nemcsak a társadalom, hanem az egyház is hasznosítani akarta: ennek következtében azután az egyházi élet aktív résztvevőiként léphettek elő a diakóniai munkában, illetve az evangelizációban. Miközben újraértelmezték azt a keretet, amelyen belül a nők egyházi munkát végezhettek, az egyházi nyilvánosságban (is) létrejött az az alternatív köztér, ahol (a megszokásodó előadások, sajtó- és könyvpublikációk révén) megjelenhetett a női hang és a női mondanivaló.

A női munka támogatását azonban nem lehet leszűkíteni a belmisszió követőinek körére (maga a belmisszió sem tekinthető egységes irányzatnak, hiszen különböző gyökerekből táplálkozott, számos csoportra bomlott, különböző teológiai irányokkal működött együtt), ugyanis, ahogy az a sajtóban is megmutatkozott, a női részvétel mindenféle egyházmegújító törekvés számára fontossá lett. A két világháború közötti időszakban végül is elfogadottá, általánossá vált a női részvétel az egyházi (köz)életben. A hivatalos egyház képviselőinek zöme számára (függetlenül attól, milyen teológiai irányt képviseltek) egyértelművé vált, hogy ezt a munkát (mindenekelőtt gyakorlati szempontokhoz igazodva) egyházi keretek között kell összefogni és hatékonyra tenni. 1933-tól a missziói munkát az egyház hivatalos keretei közé vonták.

A belmisszióban tevékenykedő nők első két generációjával kapcsolatban a következő általános megállapításokra jutottam: az „úttörő nők” generációjának tagjai (akik elsősorban a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület keretein belül kezdték meg működésüket) társadalmi státuszuknál fogva, a családjuk révén élvezett társadalmi presztízst kamatoztatva kerültek vezető szerepbe. Bár munkájukat nem hivatali elfoglaltságként végezték, számos jel utal arra, hogy így is a hagyományos karitatív tevékenységen túllépő önmegvalósítás lehetőségeként tekintettek rá, amelyet megfelelő egzisztenciális, és támogató háttér mellett, egyfajta „hivatásként” gyakorol(hat)tak. Mindez látható változásokat eredményezett életmódjukban és értékrendjükben. A második generáció a családtagok, illetve az első generáció által irányított szocializáció útján, sok esetben nem saját döntés, hanem a környezet elvárása alapján folytatta az egyházi munkát. Később többen közülük valóban professzionális egyházi munkások lettek.

Disszertációm második részében az egyházi életben tevékenységük, státuszuk, illetve végzettségük alapján elkülöníthető női csoportokat vizsgáltam, elsősorban azt a kérdést állítva középpontba, hogy vajon milyen női szereplehetőségeket, milyen női mintát kínáltak.

A lelkésznék hagyományos szerepét, elsősorban a két világháború közötti időszakban, számos új elvárás alakította, amelyek kapcsán felszínre kerültek a „papné státusz” sajátos problémái. Amellett, hogy családanyaként mindannak eleget kellett tenniük, amit elvártak egy (ideális) középosztálybeli nőtől, a keresztyén női minta megjelenítését, a példaadást és a gyülekezet nőtagjainak vezetését is tőlük várták. A papné működésének sikere nemcsak saját személyének megítélésében volt fontos, hanem férjének a papnak a munkáját is befolyásolta. Vallási életét sem tekinthette magánügynek, ez ismét számos kötelezettséget rótt rá, s egyháza elvárta tőle a belmisszió munkájának irányítását is. Ahogy általában véve a társadalmi érintkezésben, a hívekhez való viszonyában is rendkívül körültekintőnek kellett lennie. A lelkészeleségeket leánykorukban mindenekelőtt a családi életben betöltendő hagyományos női szerepekre készítették fel: otthoni neveltetésük, illetve iskolai taníttatásuk célzottan erre irányult. Lelkésznéként azután azzal szembesültek, hogy szűkebb-tágabb környezetük jóval több elvárással fordul feléjük, azaz, hogy egy jóval összetettebb női szerepnek kell megfelelniük. Ezeknek a nehézségeknek a tudatában alapították meg a Református Lelkésznék Országos Szövetségét, amely elsősorban a közös identitás s a szolidaritás érzésének felkeltésével és elmélyítésével kívánt a lelkésznéknek segíteni. Közben ráirányította a lelkésznék és az egyházi közvélemény figyelmét az őket érintő sajátos problémákra, felvállalta a legelesettebbek: az özvegy papnék támogatását. Ezt a törekvést a női közösségformálás, a női közösségvállalás, a női érdekvédelem egyik eszközeként is értelmezhetjük, ezért is akadt ennek a „külön szervezkedés”-nek számos ellenzője, főként a megalakulás idején. Később egyre inkább elcsitultak ezek a hangok, ami valószínűleg azzal magyarázható, hogy az egyesület tagjai nem feszegették a lelkészi hatáskör határait, nem kérdőjelezték meg a lelkész és lelkészné alá/főlérendeltségi viszonyát.

A diakonissza alakját az egyházi közvélemény egy része elsősorban, mint „ellen”-nőszerepet értelmezte, hiszen olyan női mintát jelenített meg, amelyet sokan idegennek ítélték a református egyháztól. Egy olyan egyházban, amelyben a papok számára sem létezik

cölibátus, s amelyben mindkét nemmel szemben elsődleges elvárás, hogy a családi életben betöltse hivatását, számos kritika érte ezt a fajta, egyedülálló női életformát. Nemcsak a családi élet felől nézve fogalmaztak meg azonban ellenérveket, hanem a függetlenséget óhajtók vagy elfogadók oldaláról is támadások érték (mindenekelőtt) az anyaházi diakonisszaintézményt, mivel ebben a diakonisszák erősen patriarchális függésben éltek, elöljáróiknak a legteljesebb engedelmséggel tartoztak. A diakonissza alakja tehát sem a hagyományos női hivatásnak, sem a már bizonyos helyzetekben elfogadott, önmagát eltartó és tehetségét kibontakoztató nő ideáljának sem felelt meg. Akik pedig védték a református diakonisszaintézményt és elismerték létjogosultságát, úgy érveltek, hogy az egyedülálló keresztyén nő számára csak (és kizárólag) ez kínálja fel a női mivoltának is megfelelő tartalmas élet lehetőségét. Az anyaházban ugyanis közösségben élhet, s egy férfi irányítása alatt, akár egy családban. Úgy vélték, hogy a diakonisszák munkája ráadásul éppen azokat a női nemre jellemző sajátosságokat, tulajdonságokat igényli, amelyek a nő családban betöltött szerepéhez is szükségesek. Összefoglalóan elmondható, hogy a diakonisszahivatást választók nemcsak professzionális munkához, egzisztenciához, hanem a legtöbb esetben társadalmi felemelkedéshez, presztízshez is jutottak, mindez azonban nem járt együtt függetlenséggel.

Református teológiára először 1917-ben vettek fel lányokat Budapesten és Kolozsváron. (Debrecenben, Pápán és Sárospatakon az 1920-as évektől tanulhattak). Az 1930-as évekig húzódott a nők teológiai oktatásának szabályozása, míg végül egyértelművé vált, hogy a teológiai végzettség vallásoktatásra és belmissziói munkára jogosítja fel őket. 1917 és 1940 között az öt teológiai akadémiára összesen 112 nő jelentkezett, akik közül 74-en fejezték be tanulmányaikat. A teológiai végzettség különféle lehetőségeket teremtett a nők számára: férjhez mehettek, lehetett belőlük „képzett” papné vagy önálló egzisztenciát teremthettek vallástanárként, egyházi alkalmazottként. A nők teológiai képzése körüli dilemmák kifejezték, hogy végső soron a nők egyházi munkájának, a nők egyházi életben való részvételének határait kellett véglegesíteni a döntéssel: engedjék-e őket a szószékre vagy sem. Nem kérdéses, hogy a nők jelenléte az egyházkormányzás színterén nem volt kívánatos, hogy a gyülekezetek irányítását sem akarták női kezekben látni, s bár a nőket általánosan alkalmatlannak ítélték a lelkeszi teendők jó részére, teológiai képzésüket azonban mégis szükségesnek tartották. Végül is mindez oda vezetett, hogy újra kellett gondolni a nők egyházi szerepét. Ennek során elismerték ugyan a „szaktudáshoz”, s ezzel együtt a „tanításhoz” való jogukat, de az egyházi nyilvánosságban való részvételük határait jó időre megszabták (hosszú évtizedek múlva, 1981-ben szentelték csak fel az első lelkésznőket). Maguk a nők is ragaszkodtak ezekhez a határokhoz, a nyilvánosság előtt mindannyiszor megerősítették, hogy nem kívánják őket átlépni, s nem kívánnak lelkeszi szolgálatot végezni.

Értekezésem harmadik részében a következő összetett kérdésfelvetést követve négy életutat elemeztem: miként befolyásolta vagy határozta meg „hősnőimet” egy új vallási mozgalomhoz való csatlakozás, egy új kegyességi forma elsajátítása, az egyházi életben való aktív részvétel, az egyházi nyilvánosságban való megjelenés. A kiválasztás számos kérdést vetett fel, mindenekelőtt azt, hogy a kiválasztott négy nő mennyiben reprezentál egy tágabb csoportot, vagyis életútjuk mennyiben tekinthető tipikusnak. Végül is négy nagyon különböző életsorsot mutatok be, mivel azonban mindegyikük ugyanannak a társadalmi, illetve egyházi normarendszernek volt alávetve, s mindegyiküket ugyanazoknak a „választható világok”-nak a keretein belül hozott személyes döntések alakították, személyes sorsuk egyedisége mellett arról a kontextusról is képet nyerhetünk, amelyben döntéseik megszülettek.

Hasonló súllyal vetődött fel az a kérdés is, hogy vajon mi teszi kiemelkedővé a kiválasztott személyeket, illetve hogyan mérhető le, valóban volt-e, és mennyiben hatásuk arra a közegre, amelyben működtek. Ők maguk, illetve környezetük is lényegesnek tartotta, hogy valamilyen formában megörökítsék életútjukat. Ezekben a családokban – Novák Olgáét kivéve – hagyományként élt, hogy írásos nyomot hagyjanak magukról, s eközben

megemlékezzenek az elődökről is. Ez az attitűd egyrészt felerősítette személyük fontosságának tudatát, minthogy azonban (néhány emblematikus alakot – mint például Szilassy Aladárnét, Ravasz Lászlónét, Zsindelyné Tüdös Klárát, Molnár Máriát – leszámítva) a nők kihullottak az egyházi emlékezetből, meglehetősen nehéz megítélni tényleges hatásukat.

A magyarországi belmisszió egyik rendkívül aktív alakjának, Vargha Gyuláné Szász Pólának, az első teológusnőnek, Novák Olgának, a patronázmunka kiemelkedő személyiségének, Dessewffy Emmának személyét mindenekelőtt saját területükön való fontosságuk miatt választottam. Mindhárman a Lorántffy Zsuzsanna Egyesületben kezdték el a belmissziói munkát, de később különböző irányokhoz kapcsolódtak. Dessewffy Emma élete tevékeny időszakában – bár a Lorántffyból kilépett – az egyesület által képviselt szellemiséghez tartozott (később áttért katolikusnak), Szász Póla csatlakozott a Bethánia Egyesülethez, és ezzel egy jóval szigorúbb kegyességet képviselő körhöz, Novák Olga pedig a teológia elvégzése után elsősorban egyházi keretek között végezte – részben professzionális módon – munkáját, és talán a történelmi kálvinizmushoz állt a legközelebb.

Az esettanulmányokkal reprezentált női csoportok képviselőit keresve a legnagyobb nehézséget a lelkészné személyének kiválasztása jelentette, mivel ebben az esetben szembesültem leginkább a forráshiány, illetve a források elégtelenségének problémájával. Azt, hogy választásom végül is Vargha Tamásné Magay Máriára esett, nemcsak az motiválta, hogy felnőtt életét lelkésznéként élte le, hanem, mert érdekesnek találtam vele kapcsolatban, ha csak érintőlegesen is, de felvettem a családi szerepkontinuitás problematikáját. Szász Póla menyeként vele sok tekintetben szembenálló mintát követett.

Bár négy különböző életsorsról, négy különböző családi eredetről és társadalmi helyzetről, neveltetésről, különböző megtéréstörténeletről van szó, mégis több közös vonás fedezhető fel bennük. Mind a négyen tudatos, határozott döntéssel csatlakoztak egy vallásos irányhoz s ezzel együtt egy közösséghez (illetve határolták el magukat egy másiktól): vállalták a belmissziói munkát, amely életük meghatározó döntése lett. Magánirataikból világosan kiderül: hogy sokféle kétséggel küszködtek, olykor sorsdöntő választások elé kerültek, többféle válságot éltek meg, s önmagukkal is, környezetükkel is sokszor vívtak harcot. Az, hogy a korábban elsajátított, s környezetük által el is várt női mintáknak nem minden tekintetben feleltek meg, gyakran már önmagában is belső vívódásokhoz vezetett. Jellemző, hogy tisztában voltak képességeikkel, tudták, hogy joguk van azok kiteljesítésére, érezték „hasznosságukat” és „fontosságukat” nemcsak a családon belül, hanem szélesebb körben is, mégis gyakran adtak hangot kétségeiknek. Mindannyiuk számára lényeges volt az önkifejezés valamiféle lehetőségének birtoklása és gyakorlása (ha ezt nem is egyforma intenzitással, magabiztossággal, illetve tehetséggel tették). Fontosnak érezték, hogy gondolataikat, véleményüket a szélesebb nyilvánosság elé tárják, ezért rendszeresen publikáltak.

Szász Póla Vargha Gyuláné (1863–1947), Szász Károly püspök lánya, arra a hagyományos középosztálybeli női szerepre készült, amelyet az őt körülvevő családi kör és társadalmi közeg elvárt tőle. Neveltetése, iskoláztatása arra készítette föl, hogy művelt, a társaságban ügyesen forgolódó, a háztartásban jártas nőként megállja a helyét: jó feleség és anya váljék belőle.

Szász Póla ennek megfelelően férjhez ment, jó családjára lett, megpróbált tökéletesen megfelelni saját és környezete elvárásainak. Tehetsége és személyisége más szerepre is alkalmassá tette volna, nyilván ennek hiányát mindvégig érezte, hiszen önképében is erősen élt saját képességeinek értéke. Mivel világi pálya lehetősége fel sem merült benne, az önmegvalósításnak olyan terét találta meg a belmissziói munkában (a Lorántffy Zsuzsanna Egyesületben kezdte, majd a Bethánia Egyesületben folytatta később), amelyről úgy érezhette, hogy abban kibontakoztathatja tehetségét. Rendkívül aktív és széleskörű tevékenységéhez mindeközben meg kellett teremtenie maga számára a munkájához szükséges függetlenséget.

Az, hogy egyházi munkát végzett, védelmet jelentett, egyrészt mert elköteleződését nem lehetett megkérdőjelezni, másrészt nem lehetett rásütönni, hogy a családi életet valamilyen öncélú, önző önmegvalósítás miatt szorítja néha háttérbe. Saját életében is lassú emancipációs folyamatot élt meg: részvétele és elismertsége abban az alternatív egyházi nyilvánosságban, amely a nők számára elfogadottá vált időközben, új lehetőségeket jelentett életében. Ez a fordulat életének abban a szakaszában történt, amikor gyermekei már felnőttek, megvolt a megfelelő anyagi, egzisztenciális háttér, már több szabadidővel rendelkezett, így nem a családi élet kárára végezte „másik hivatását”. Emellett (apja és férje révén) társadalmi státusza és presztízse is biztos alapot jelentett, így túlzásai ellenére is úgy értékelték egyházi szereplését, hogy megmaradt azokon a kereteken belül, amelyeket egy középosztálybeli nő számára kijelöltek. Ő maga is tudatosan és határozottan ezeken a kereteken belül találta meg magának a lehetőségeket, a szabad mozgásteret.

Dessewffy Emma (1858–1936) Dessewffy Dénes (a szabadságharc bukása után Svájcba emigrált) és Jourdan Adèle (hugenotta ősókkal rendelkező, genfi polgári családból származott) lánya, Genfben született. Vallásos identitásának kialakulásában az első és legmélyebb hatást genfi neveltetése jelentette. A svájci ébredési mozgalomban nyert alapélményeket később a magyarországi belmissziói mozgalomhoz való csatlakozás mélyítette el. Élete utolsó éveiben katolizált.

Vallásossága és szociális érzékenysége nyomán olyan tevékenységet folytatott, amelyet a társadalom, embertársai számára hasznosnak ítélt. Vallásos meggyőződésének és annak a polgári mentalitásnak az alapján, – amely neveltetésében központi szerepet játszott – elsősorban az erkölcsi javítás, fegyelmezés, a társadalom hasznos tagjává való szocializálás feladatát tartotta élethivatásának. A szociális munkában való elkötelezettséget elsősorban Isten szolgálataként, továbbá „honleányi” kötelességként értelmezte.

A patronázs munka gyökerei abba a női jótékonyági munkába nyúlnak vissza, amely Dessewffy Emma társadalmi közegében általános volt. Bár a szakosodással, az intézményesüléssel egyre inkább professzionális jellegűvé kezdett válni, megszűnt alkalmi jellege, mégsem kizárólag csak szakemberek végezték „hivatásszerűen” ezt a munkát, hanem például olyan nők is, mint Dessewffy Emma, akik számára nemcsak szabadidejük hasznos eltöltésének lehetőségét jelentette, hanem egy-egy életszakaszukban főtevékenységüké vált. A szociális munkának a korszakban újnak számító intézményesülési folyamatában – különféle otthonok szervezésében, vezetésében – vett részt, amelyhez elsősorban nyugat-európai tapasztalatokat gyűjtött. Női identitását elemezve igen sajátos képet kapunk. Bár nem ment férjhez, mégis családban gyakorolhatta a hagyományos női szerepet, ugyanis sógornője halála után fivéréhez, Dessewffy Arisztidhez költözött. Felnevelte annak három gyermekét, irányította háztartását. Mindemellett önállóságát egész életében igyekezett megtartani, ezzel biztosítva maga számára, hogy széleskörű, nagyon aktív szociális tevékenységet folytathasson.

Vargha Tamásné Magay Mária (1898–1992) Kunszentmiklóson született, apja táblabíró volt. 18 éves korában ment férjhez Vargha Tamás lelkészhez, Szász Póla fiához, akivel annak nyugdíjazásáig Kunszentmiklóson éltek. Életútjának elemzése két fontos kérdést vet föl. Egyrészt, hogyan tudott egy vallásilag elkötelezett körben, – mint amilyen a bethánisták köre, illetve Szász Póla családja volt – kialakítani egy saját értékrendet, és e szerint élni egy olyan nő, aki számára bár fontossá vált hitéletének elmélyítése, mégsem volt képes magát teljesen alárendelni azoknak az elvárásoknak, amelyeket ez a közeg képviselt. Nőiségét „modern nőként” szerette volna megélni, a családanyai szerep pedig nem elégítette ki, a vidéki életet szűknek érezte, és kereste az utat, amely az önmegvalósítást jelentette volna igazán számára. Végül is az „írói” pálya valamiféle pótlék volt, de úgy tűnik, mégsem érezte, hogy ebben kiteljesedett volna teljesen. Mindez felveti a másik kérdést is, hogy hogyan tudott azonosulni azzal a lelkésznői szereppel, amellyel szemben éppen a két világháború között új

elvárások fogalmazódtak meg. Életében komoly problémát jelentett, hogy a vidéki papnéság státuszának, helyzetének elsősorban hátrányait érezte: a megfelelő művelt társaság hiányát, a bezártságot, az eseménytelenséget. Mindemellett tagja volt a Lelkésznék Szövetségének, eljárt a gyűléseikre. Amennyire hat gyermeke és családi élete engedte vezette a leánykört, az asszonykört, a papi ház reprezentációját nagyon igényesen ellátta. Helyzetét összességében mégiscsak az határozta meg, hogy egy presztízzsel, elismertséggel rendelkező csoportnak – a lelkésznék – volt a tagja.

Mindazok a dilemmák, amelyek Magay Mária életútja során felmerültek, valójában reflektáltak mindazokra a változásokra is, amelyek a nők életében, illetve a női hivatás és a nők egyházi szerepének megítélésében történtek a múlt század végétől kezdve. Ahhoz a második női nemzedékhez tartozott, amely az előtte járó generáció által megteremtett lehetőségeket, megszerzett tapasztalatokat már felhasznál(hat)ta, de amelynek természetes velejárója volt a már kialakult értékrenddel, elképzelésekkel, formákkal való konfrontáció is.

Novák Olga (1889–1961) egy kereskedőcsaládban született, és az alsóbaranyai Vörösmarton élt. Sikertelen házasság után, 24 éves korában megválasztották a Lorántffy Leánykollégium vezetőjéül, ekkor költözött a fővárosba. 1917-ben beiratkozott a Budapesti Teológiai Akadémiára. Annak elvégzése után önálló egzisztenciát épített fel, azon kevés nők közé tartozott, akik megfelelő végzettséggel egyházi alkalmazásban álltak és professzionális egyházi munkából tartották el magukat. Öntudatosan képviselte, hogy az egyházban végzett női- és férfimunkát szét kell választani, de mindkettőre ugyanúgy szükség van, mindkettőnek ugyanúgy meg kell adni a maga rangját. Képességeivel tisztában volt, s ezek alapján többféle munkára tartotta magát alkalmasnak. Egyházi tevékenységét, az egyházban betöltött szerepét mindvégig szükségesnek, fontosnak tartotta, s ennek fejében elvárta a megfelelő megbecsülést. Vallásos identitásáról, arról, hogy Isten „szolgálóleánya” gyakran tett tanúságot, megpróbálta a hitvalló kálvinista nő szerepét gyakorolni, főként a leányok és asszonyok között végzett munkájában. Női identitásában azonban törést jelentett válása, és hogy a vágyott házastársi szerepben nem lehetett része. Helyzetét nehezítette, hogy szülei révén sem rendelkezett megtartó kapcsolati hálóval, teljes egészében magának kellett megteremtenie kapcsolatrendszerét, Az egyedülálló nő szerepét, tulajdonképpen nem tudta természetesként elfogadni annak ellenére, hogy – úgy tűnik –, öntudatosan élte meg.

Az esettanulmányokból is jól látható, hogy a női önmegvalósítás és függetlenség kivívásának milyen sajátos lehetőségeit kínálta fel az egyházi élet. Amint az is, hogy a hagyományos alapértékek megtartása mellett a nemi szerepekről alkotott nézetekben követték a társadalomban zajló folyamatokat és reflektáltak rájuk. Egyszerre biztosították a nők számára az emancipációs folyamat személyes megélésének különböző útjait és egy számottevő közösség védelmét.

III. A szerző témakörben megjelent publikációi

Nőkép a református sajtó tükrében, 1867–1918. Egyháztörténeti Szemle 2001. Nr. 2. 3–35.

Református lelkésznék a két világháború közötti református lapokban. In. Ráday Gyűjtemény Évkönyve X. (szerk.): Petrőczy Éva. Bp., 2001. 175–186.

Angol változata: *Pastor's Wives in the Hungarian Reformed Church in the mirror of the church press between the two world wars.* In. Theological Women's Studies in Central/Eastern Europe. (Ed.): Elzbieta Adamiak – Kornélia Buday – Charlotte Methuen – Angela Berlis. Leuven, 2003. 107–117.

Női munka a református egyházban a századfordulótól az 1940-es évekig. In. Népi vallásosság a Kárpát medencében 6. (szerk.): S. Lackovits Emőke – Mészáros Veronika. Veszprém, 2004. I. kötet 211–221.

Nők a Budapesti Teológiai Akadémián a két világháború között. In. A Ráday Gyűjtemény Évkönyve XI.: (szerk.): Petrőczy Éva – Berecz Ágnes. Bp. 2005. 226–238.

„Kicsi pont vagyok én ezen a világon. Még a magyar életben is, de hát vagyok...” Novák Olga az első magyar református teológusnő. In. Évek és színek. Tanulmányok Fábri Anna tiszteletére hatvanadik születésnapja alkalmából. (szerk.): Steiner Ágota. Kortárs, 2005. 75–83.

Szemerjai Szász Károly református püspök és családja. In. Családok, családfák, generációk. (szerk.): Bana József – Katona Csaba. Győr, 2007. 261–277. (Mediawave Konferenciák I.)

Női generációváltás a református egyházi közéletben a 19. század végén és a 20. század első felében. In. Generációk a történelemben. Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi konferenciakötet. (szerk.): Gyáni Gábor – Lácay Magdolna, Nyíregyháza, 2008. 373–382.

A nők és a belmisszió: új női szerepek a református egyház életében. In. Határtalan nők. (szerk.): Bakó Boglárka – Tóth Eszter Zsófia. 358–381. Nyitott Könyvműhely, 2008.

Ravasz László a női hivatásáról és a nők egyházi munkájáról. In. Ravasz László emlékezet. Emlékezés Ravasz László születésének 125. Évfordulóján. (szerk.): Kósa László. Bp., Dunamelléki Református Egyházkerület 2008. 80–93.

Egy poétikus statisztikus magánélete. Vargha Gyula (1853–1929) portréjához. Sic Itur ad Astra 60. (2009) 101–121. XX. évf.

„Családi élet őrizői, magyar református anyák, asszonyok...” Nők a két világháború közötti református egyházi sajtóban. Médiakutató X. évf. 2009/1. 83–97.